

МОНГОЛЫН УЛС ТӨРИЙН СЭТГЭЛГЭЭ БА ОРЧИН ҮЕ**“АРВАН БУЯНТ НОМЫН ЦАГААН ТҮҮХ” БА МОНГОЛ ТӨРТ ЁСНЫ ХӨГЖИЛ
Л.Идэр***МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхмийн докторант*

Түлхүүр үг: Хубилай хааны төрийн бодлого, Хоёр ёс, номын засаг, хааны засаг

Товч хураангуй: Монгол туургатны өвөг дээдэс бүр МЭӨ III зууны орчим, Хүннү гүрний цагаас тулгар төрөө байгуулсан билээ. Монгол төрт ёсны энэхүү үүсэл хөгжлийг дагалдан, түүний хэрэгцээ шаардлагыг тусгаж төрт ёсны сэтгэлгээ нь ч гүнзгийрэн хөгжсөөр иржээ. Монголын шашин төрийн харилцааг зохицуулах хоёр ёс нь Нирун улсын үеэс үүдэлтэй бөгөөд ХХ зууны эхэн хүртэл Монголын төрт ёсны сэтгэлгээний зонхилогч чиг хандлагыг тодорхойлсоор ирсэн. “Цагаан түүх” дэх “хоёр ёс” гэдэг нь иргэний засаг, номын засаг хоёрыг эн чацуухан хослуулж, төрийн хууль зарлиг цэргийн дэг журмаар ард олныг удирдахын зэрэгцээ энэ болоод хойт насны өмнө гүйцэтгэж буй ариун үйлс гэж байлгах ёстой хэм хэмжээг дээд тэнгэр бурхны зарлиг болгон номлодгоороо олон түмний эрхийн ухамсарт хүчтэй тусаж байсан ажээ. “Цагаан түүх” дэх “хоёр ёс” аль нэг нь тэгш хэмээс гажвал төр нийгмийн хямрал болдог тул өөр өөрийн жинхэнэ жам ёс горим журмаар нь эн чацуу зэрэгцүүлэн хөгжүүлэх шаардлагатай гэдэг.

Монголчууд нь эртний төр ёсны уламжлал мэдлэгтэй ард түмэн билээ. Монголын төрийн сэргэн мандалтын оргил үе болох XIII-XIV зууны үеийн Монголын гүн ухаан, нийгэм улс төрийн сэтгэлгээн дэх шашин төрийн харилцааны онцлог гэвэл төр шашныг хослох тухай “Цагаан түүх” дэх хоёр ёсны онол цэгцрэн боловсорч нийгэм улс төрийн салбарт бодитойгоор хэрэгжих болсон явдал юм. Монголын төрт ёсны сэтгэлгээнд өөр өөрийн өвөрмөц өнгө аяс, дүр төрх бүхий олон янзын үзэл онол үүсэн гарч халагдан солигдож ирсэн хэдий ч нийт дундад зууны туршид Монголын төрт ёсны сэтгэлгээний зонхилох чиг хандлагыг тодорхойлж байсан. Монголын төрт ёсны сэтгэлгээний өдгөө бидэнд мэдэгдэж байгаа хамгийн анхны дурсгал дурсгал бичгүүдийн нэг нь “Арван буянт номын цагаан түүх” хэмээх алдарт зохиол даруй мөн болно. Монголын их бага хаад тэдний үе үеийн хууль цаазын дурсгал бичгүүдэд нэг талаас эзлэгдсэн харъяат орнуудын хүн амыг өөр өөрийн шашин суртлаа шүтэн бишрэхийг зөвшөөрч хүндэтгэх нөгөө талаас уламжлалт бурхан шашныг төрийн шашин болгож тууштай явуулж ирснийг Юан гүрний төрийн байгууллагыг бүрдүүлэн тогтоох чиглэлээр Хубилай хааны буулгасан удаа дараагийн зарлиг цаазын эмхтгэл энэхүү “арван буянт номын цагаан түүх” хэмээх сурвалж бичигт тод томруун тусгажээ. Уг сурвалж бичигт шашин төрийн харилцааг журамлан цэгцэлсэн хоёр ёсны тухай онол хамгийн тодорхой бөгөөд Монголчуудын түүхэнд тодорхой нөхцөл төр ёсны болон шашин, гүн ухааны сэтгэлгээний өвөрмөц онцлогийг тусгасан байдлаар бүрэн боловсорсон гэж үзэж болно. Монголын шашин төр нь хоорондоо нягт уялдаатай байж, өвөрмөц байдлаар хосолж ирсэн түүхэн уламжлалтай. Энэхүү уламжлал нь өнөө үед ч цаг үеийнхээ шинэ нөхцөл байдлыг тусган шинэчлэгдэн өөрчлөгдсөөр байгаа билээ. Эртний Монголчуудын төр ба шашны ухамсар үүсэх түүхэн нөхцөл нь нийгэмд хувийн өмч үүсэж, хөдөлмөрийн ялгаа бий болсон тэр цаг үе, тухайлбал анхны төрт улс болох Хүннү гүрэнтэй холбоотой билээ. Хүннү улс нь

бурхны шашныг төрийн байгууллагыг бэхжүүлж, нийгмийг нэгдэлтэй байлгахад ач холбогдолтой гэж үзэж, төрт ёсны үзэл суртлын үндэс болгохыг эрмэлзэж байсан бололтой. Сяньби улс нь Хүннү нартай гарал угсаа нэгтэй Монгол угсааны улс бөгөөд Сяньби нарын түүхэн баримтаас үзэхэд Табгач аймгийнхан шүтэх бодлогыг явуулдаг байжээ. Монголчууд бүр Хүннүгийн үеэс төвлөрсөн хүчирхэг төр засагтай явж ирсэн уламжлалтай. XIII зуунд энэ уламжлалаа алдаагүй харин түүнийг өвлөн авч шинэ шинэ зүйлээр баяжуулсан учир Монголчууд дахин асар хүчирхэгжиж чаджээ. Энэ үеийн хаад бол тохиолдлоор төр засгийн тэргүүнд гарч ирэгсэд бус, харин улс үндэстнийхээ тусгаар тогтнол, хөгжил цэцэглэлтийн төлөө цогтой тэмцэгчид, ард олныхоо итгэл найдварыг бүрнээ хүлээсэн гавъяат үйлснүүд байсан юм. Тэднийг түүх дэвшүүлэн гаргаж ирсэн бөлгөө. Энэ учир шалгаран гарч ирсэн тэр хүнээ цөөнхийн сонгуулиар сонгож байжээ. Энэ нь бас нарийн утга учиртай юм. Төр засгийг удирдах энэ ажлыг зөвөөр шийдвэрлэхийн тулд зөвхөн мэргэшсэн хүмүүс шаардагдана. Цөөнх гэдэг бол чухамдаа тэрхүү мэргэшсэн боловсорсон хүмүүс мөн. XIII зууны Монголын их хуралдай бол мэргэшсэн, боловсорсон хүмүүсийн чуулга байсан юм. Их Монгол улс дэлхийн соёл иргэншлийн төв болон мандаж байсан нь төр улсынхаа тэргүүнийг зөв, онож тавьдаг, улс төрийн холч, мэргэн бодлого явуулж ирсэнтэй ямар нэг хэмжээгээр холбоотой. Хүн амаа хэд хэдэн шат бүхий зэрэг дэв болгон хуваан захирч ирсэн нь Монголын төрийн нэг онцлог болой. "...Хүн амын ихэнх нь болох доод зэрэг дэвтэй ард иргэд, аравт, зуутын захирагч хүмүүсийг төрийн чухал асуудал хэлэлцэхэд оролцуулахгүй, уг асуудлыг дээд зэрэг дэвтэй цөөнх хэсгээр нь шийдвэрлүүлж"⁶² байжээ. "Хүмүүс зэрэг дэвийн хирээр нийгэмд гүйцэтгэх өөр өөрийн үүрэгтэй байх ёстой. Нэгийг нь нөгөөгөөр нь сольж үл болно"⁶³. Дорно дахины нэг л хүн эрх чөлөөг эдэлнэ, тэр нь төрийг тэргүүлж буй захирагч, дорно дахины хүмүүс захирагч хэмээх төвөө тойрон хүрээлсэн байна. Тэрхүү Ромын эзэнт гүрний захирагч шиг дарангуйлагч биш, овгийн ахлагч лугаа адил хүндэтгэлтэй хүн юм"⁶⁴. Монголчууд үеийн үед төрийн тэргүүнээ дээдлэн хүндэлж, дээд тэнгэр язгууртан хэмээн шүтэж, тэрхүү шүтлэгээ дагаж захирах захирагдах ёсыг чанд сахиж иржээ. Ард олон эзэн хаанаа тэнгэр гаралтай хэмээн түүнд шүтэн захирагдаж, эзэн хаан ч өөрийнхөө зарлигийг тэнгэрийн зарлиг хэмээн үзэж байжээ. Төрийн тэргүүний нэр хүндийг өндөрт өргөж явах нь нийгэм, улс гүрэн эмх цэгцтэй, хэвийн байдлаар хөгжих нэг баталгаа болно. Шүтэн захирагдах ёс нь хүмүүсийн харилцаа бүх салбарт нэвтэрч, Монгол түмний оршин тогтнох үндэс болж хувирчээ. Залуучууд ахмад үеэ, үр хүүхэд нь эцэг эхээ, эхнэр нь эр нөхрөө, шавь нар нь багш нараа, харц ард нь хаад ноёдоо шүтэж, түүнд захирагдана гэдэг нь оюун ухаанаа дээдлэн хүндэлж, шүтэж түүндээ захирагдана гэсэн үг мөн. Тиймээс ч Монголчууд хаад ноёдын нийгэмд эзлэх байр суурийг хуульчлан тогтоож байжээ. Энэ бол ихэс дээдсийн шүтэн тэдэнд захирагдах сэтгэл зүйг ард олонд бий болгох нэг нөхцөл байжээ. XIII зуунд эцэг эхээ хүндэтгэж шүтэх ёсыг төрийн түвшинд тавьж хэрэгжүүлж байжээ. Монголчууд тэнгэр эцэг, газар эх хэмээн бишрэн шүтдэгт Мөнх хөх тэнгэр л манай амьдралын хувь заяаг шийдвэрлэдэг аж. III-IV зууны үед хаанаар өргөмжлөхдөө хааны удам угсааны 7 хүн хаанаа хар эсгий дээр суулган баруун зүг харуулж сар, од, тэнгэрт мөргүүлж хаан ширээнд залж байсан гэж бичсэн

⁶² Н.Хавх "Монголчуудын соёл иргэншлийн гүн ухаан" УБ., 1995 он, 87 дахь тал.

⁶³ Л.Цэенбазар "Их Монгол улс" УБ., 2000 он, 38 дахь тал.

⁶⁴ Дээрх бүтээлийн 39 дэх тал

байна. Сяньби улсыг үндэслэн байгуулагч нь Тяншихуай. Тэд бөө мөргөл бурхны шашныг өөрсдийнхөө эрх ашигт тааруулан төр, улс төрийнхөө үзэл сурталд ашиглаж байжээ. Монголын эртний төрт улсууд болох Хүннү, Сяньби улсын дараагийн халааг авч гарч ирсэн Монгол угсааны улс болох Жужан буюу Их Нирун улс юм. Нирун улс манай эриний 330-550 оны хооронд оршин тогтносон хийгээд "... Нирун улсын төрийн багшаар Дхармаприя буюу Фа ай гэдэг ламыг шашны судар, шашдир, зурхай сайн мэддэгийн тул 420-460 оны үед өргөмжилжээ. Хаан түүнд 3000 өрх тэргүүтнийг соёрхсон байна. Үүнээс үзвэл 1 талаар Нирун улсын үед язгууртан ноёдын зэрэгцээгээр жирийн олон түмэн, жишээлбэл Дхармаприяд соёрхсон хүмүүс бурхны шашныг шүтэж эхэлсэн, нөгөө талаар Энэтхэгийн Ашока, Кушаны Канишка нарын төрийн бодлогоос үндэс болж байсан. "Эртний Энэтхэгийн төр ба номын ёсыг ёслох 2 зарчим нь нүүдэлчдийн улсад ийнхүү анх хэрэглэгдэж ирсэн бололтой"⁶⁵. Чингис хаан насан турш бөөгийн шүтлэгтэй явж ирсэн бөгөөд түүний төрийн үйл хэрэгт төрийн Бэхи Үсүн өвгөн, төрийн зайрангийн хэмжээнд залагдахуйц Хөхөчү Түв тэнгэр зайран бөө, Чингис хааны итгэлийг олж, бусад бөө удганаас илүүтэй хүндлэгдэж байжээ. Үсүн өвгөн "...Тэнгэр шинжиж он, сар, өдрийг тодорхойлон цаг улирлын тооны бичиг зохиож, нар сар хиртэхийг урьдаас мэдэн хаанд айлтгах, ан авд мордох өлзийтэй өдөр, цагийг зааж өгөх зэргээр үүргээ гүйцэтгэж байжээ"⁶⁶. Чингис хаан төрийн зайран болон төрийн төрийн бэхитэй байв. Бусад шашнуудын тал дээр тэр бээр нилээд төвийг сахисан байр суурьтай байсан гэхэд болох хийгээд төрийн багштай байсан эсэх талаарх мэдээ нэн ч тодорхойгүй байна. Их Монгол улсын үед шашин төрийн харилцаанд өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой байсан. Чингис хаан эзэлж авсан янз бүрийн сүсэг бишрэлтэй олон үндэстэн ястныг их гүрний захиргаанд барьж байхын тулд шашны тал дээр уян хатан бодлогоо баримталж, хүн бүхэн өөрийн дуртай шашныг шүтэх бодлогыг явуулдаг байжээ. Чингис хааны энэ бодлого нь шашны хоорондын мөргөлдөөн үүсэхээс сэргэмжилсэн улс төрийн ухаалаг бодлого юм. Чингис хаан тархай бутархай олон овог аймгуудыг нэгтгэж улсыг байгуулж их засаг хэмээх Монголын анхны бичигдмэл хуулийг баталж гаргасан. Их засаг хуулиараа тухайн үеийн нийгмийн харилцааны бүхий л асуудлыг зохицуулж байсан бөгөөд түүнд нь шашин төрийн харилцааны асуудал ч мөн багтаж байсан. Монгол их хаад бурхны шашныг тэтгэн өөрийн төрийн шашин болгохын хамт Энэтхэг, Төвдийн соёлын өвийг сонирхон таалах болсон байна. Ер нь Монголын их хаан Чингис түүний залгамжлагчид болох Өгэдэй, Гүюг, Мөнх хаадын үед Монголчуудын голлох шашин нь язгуурын бөөгийн шашинд байсан бөгөөд ялангуяа Чингис хааны үед төрийн шашны хэмжээнд байсан гэх бүрэн үндэстэй. Хубилай хааны умард Хятадыг эзлэн сууж байхдаа Хятад түшмэдийн тусламжтайгаар тэдний эртний хуулийг орчуулан сонирхон судалж тэр дундаа Хятадын эртний Тан улсын хуулийг анхааран үзэж байжээ. Энэ нь нүүдэлчний ахуй, зан заншил, төрийн хэв маягт тохируулан байгуулсан. Их засгийн агуулгаар эртний соёлт Хятадыг барьж болохгүйг ойлгуулж байсантай холбоотой, Хубилай хаан тухайн үеийн Хятад түшмэд нилээд зөвөлгөө өгч ятган Хятад улсыг эзлэе гэвэл заавал Хятад улсын хуулиар явах хэрэгтэй, Хятад улсын хууль хэрэглэвэл сая удаан тогтож чадна гэж хэлж байв"⁶⁷. Мөн

⁶⁵ Н.Хавх "Монголчуудын соёл иргэншлийн гүн ухаан" УБ., 1995 он, 87 дахь тал

⁶⁶ Ч.Далай "Их Монгол Улс" УБ., 2006 он, 231 дахь тал

⁶⁷ Б.Баярсайхан "Монгол улсын арван буянт номын цагаан түүх" УБ., 2002 он, 18 дахь тал

Хубилай хааны бичгийн түшмэл Сюи хэн Монгол улсын говь хязгаарын чанад үүссэн учир эдүгээ тэдний уг ёс Хятад газарт таарахгүй болсон тул Хятад ёс хууль ба хэрэглэхээс өөр аргагүй болсон гэж бичсэн байна⁶⁸. Арван буянт номын цагаан түүх төрийн бодлогын үндэс төр их хаан, төрийн албан хаагч, шашны мяндагтны эрдэм чадал, тэдгээрийг баримталбал зохих албан ёс зүйн хэм хэмжээ, тэдгээр албан тушаалтнуудын үйлдсэн аливаа гэмт үйлдэлд ноогдуулах ял шийтгэлийн хэлбэр зэргийг тусгасан эрх зүйн гол эх сурвалж юм. Зарим судлаач хуулийн эмхэтгэл тэр тусмаа захиргаа ба хууль цааз, мөн нөгөө нэг утга нь төр ёсны сургаалийг.....агуулсан хоёрдмол шинжтэй бүтээл гэж үзсэн байна⁶⁹. Арван буянт номын цагаан түүхийн сурвалж бичигт Монгол улсын дөрвөн төрийн арван буянт номын цагаан түүх гэж тэмдэглэсэн байдаг бөгөөд зарим нэг судлаачийн бүтээлд XIII-XIV зууны Монголын төрт ёсны сэтгэлгээн дэх цоо шинэ чиглэлийн үзэл санаа гарч ирсэн гэж дүгнэсэн нь учир дутагдалтай байна. Учир юун гэвэл энэхүү төрт ёсны сэтгэлгээ МЭӨ III зууны үед буюу Хүннү үеийн үед гарч иржээ. Хубилай хааны төр ёсны шинэтгэл бол Монголын нийгмийн сэтгэлгээний түүхэнд энэ зууны эхэн хүртэл уламжилсан ертөнцийн засаг хийгээд номын засгийн тэгшид явуулах зорилго бүхий хоёр ёсны номлол юм⁷⁰. XIII зууны 60-аад оны дунд үеэс Монголын эзэнт гүрний төрийн байгууламжийн бүтцэд өөрчлөлт орж эрх мэдэл төвлөрсөн дорно зүгт шилжих Хятад маягийн хэв загвар бүхий гүрэн байгуулагдсанаар Монгол төрийн язгуур ашиг сонирхол, Чингисийн бодлогын залгамж шинж алдагдаагүй гэх үзэлтэй. Хубилай эртний Төвд, Энэтхэгийн хаадын үзлээр шашин төрийн тэгш явуулах хоёр ёсны харилцааг зөв тогтоож улсыг номын ёсоор засаж энх амгалан болгох мөн төрийн ёсоор засаж жаргалын дээдийг эдлүүлэх үндсэн санааг баримтлан төр ёсыг тогтоосон байна. Энэ тухай "Цагаан түүхэнд" дээд шашны үндэс номын эзэн лам ба их төрийн эрхэм ертөнцийн эрхэт хаан хийгээд үнэн номын засаг хэвийн зангаа мэт алдаршгүй, хийд хааны засаг алтын буулга мэт эвдэршгүй⁷¹ гэжээ. Төрийн суу билэгт хаан, төрийн их сайд, түшмэлийн эрдэм боловсрол, бие сэтгэлийн ёс жудагийг 3 их үйл, 4 их төр, 6 их үлгэр, 7 их бин, 9 их бэлэгээр тэгштгэн тогтоожээ⁷². Энэ нь төрийг улам хүчтэй болгох гэсэн санааг агуулж байна. Ер нь төр хүчтэй, түвшин амгалан байхын эрхэм уг санаа нь зөвхөн хааны хүч, эрдмээс хамааралтай байдаггүй түүнийг хүрээлсэн ард түмэн, түшмэд буюу төрийн аппарат гэсэн гурвал хэлбэрээр оршиж төр, улс хүчтэй байх тухай сургасан номлол юм. Ард иргэнийг амгалан тайван байлгах нь төрийн үүрэг хэдий ч иргэдэд сургасан номлол, сургаал цөөнгүй байна. Хубилай нь төрийг үзэх үзэлд хоёр ёсны эрхэмлэн тэгш явуулахыг сургаж төрд эрдэм чадал ихт төрийн сайд түшмэлийн дагах ёстой ёс журмыг чухал үзэж төрөөс тогтоосон хэм хэмжээг дагахаас гадна сэтгэлийн буюу номын засгийг чухалчлан үзэж түүний ёсыг хатуу номлон сургаж байжээ. Хубилайн хоёр ёсыг тэгш явуулж байхыг эрхэмд үзэж төрийн албан ёсны тэмдэглэлт өдрүүдийг түмэн олон тэмдэглэн өнгөрүүлж байх тухай "Цагаан

⁶⁸ Дээрх бүтээлийн мөн тэнд

⁶⁹ Монголын философийн түүх УБ., 2002 он, 280 дахь тал

⁷⁰ Монголын төрийн байгуулал, улс төрийн сэтгэлгээний хөгжил УБ., 1995 он, тэргүүн боть, 63 дахь тал

⁷¹ Монголын төр ёс, эрх зүйн сэтгэлгээний зарим асуудал УБ., 2002 он, 63-64 дэх тал

⁷² Ч.Жүгдэр "Монголд феодализм тогтох үеийн нийгэм-улс төр, гүн ухааны сэтгэлгээ" УБ., 2002 он, 147-148 дахь тал

түүхэнд” нарийн зааж өгсөн байна. Энэ нь түмэн олныг эмх журамтай байлгах гэсэн гол үзэл баримтлал байсан байх гэлтэй⁷³.

Ном зүй

- А. Амар “Монголын товч түүх” УБ., 1989 он
 Т.Алтангэрэл “Монгол-Ойрадын их цааз төр эрх зүйн түүхэн эх сурвалж болох нь” УБ., 2001 он
 Б.Баярсайхан “Монгол улсын арван буянт номын цагаан түүх” УБ., 2002 он
 Буддын судлал №1 УБ., 1989 он
 Ж.Болдбаатар, Д.Лүндээжанцан “Монголын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал” УБ., 1997 он
 Д.Гонгор “Халх товчоон” УБ., 1970 он
 Ч.Далай “Их Монгол Улс” УБ., 2006 он
 Д.Дагвадорж “Бурхны шашин, Монгол уламжлал” УБ., 2002 он
 С.Жалнаажав “Цагаан түүхийн тухай”
 Ч.Жүгдэр “Монголд феодализм тогтох үеийн нийгэм-улс төр, гүн ухааны сэтгэлгээ” УБ., 2002 он
 Н.Ишжамц “Монголд нэгдсэн төр байгуулагдаж феодализм бүрэлдэн тогтсон нь” УБ., 2002 он
 Монголын философийн түүх УБ., 2002 он
 Монголын төрийн байгуулал, улс төрийн сэтгэлгээний хөгжил УБ., 1995 он, тэргүүн боть
 Монгол улсын түүх тэргүүн боть УБ., 2003 он
 Н.Хавх “Монголчуудын соёл иргэншлийн гүн ухаан” УБ., 1995 он
 Л.Цэенбазар “Их Монгол улс” УБ., 2000 он

⁷³ Монголын төр ёс, эрх зүйн сэтгэлгээний зарим асуудал УБ., 2002 он, 64 дэх тал